

ביאורים

ישנם פסוקים שנראה מהם שהקב"ה גורם לרשעים לשוב בתשובה ובעצם מחייב אותם לעשות זאת. הרמב"ם מבאר שאין הכוונה שהקב"ה מחייב אותם לשוב אלא שולח נביאים שיוכיחו אותם על התשובה, אך הבחירה מסורה בידיהם.

ישנם פסוקים הפוכים, שנראה מהם שהקב"ה גורם לרשעים לעשות רע. הקב"ה אמר לאברהם אבינו שיהיה גוי שישעבד את בניו. אם כן, נראה שהקב"ה הכריח את המצרים לעשות רע, וממילא עולה השאלה מדוע הם מתחייבים בעונש?

הרמב"ם מחדש יסוד נוסף. לכלל אין בחירה חופשית, אבל לפרטים יש בחירה חופשית. הרמב"ם מביא כדוגמה לכך את דברי ה' שלא יחדל אביון מקרב הארץ. בחברה אנושית תמיד יהיו אנשים מבוססים ועשירים ויהיו גם אנשים במצב כלכלי קשה. זוהי מעין גזרה על הכלל. אך אין כאן גזרה על היחיד שהוא יהיה עני. הדבר תלוי במעשיו ובחריצותו.

אותו הדבר ביחס למצריים. הקב"ה הודיע שיהיה גוי שישעבד אך לא גזר על פרט מהפרטים שישעבד. לכל מצרי הייתה בחירה חופשית אם להיות שותף למעשה השעבוד או לא. כמו שניתנה בחירה חופשית לכל חייל גרמני אם להיות שותף למכונת ההשמדה הנאצית או להימנע. מי שבחר להיות שותף נושא באחריות מלאה על מעשיו.

ואם יטען האדם, שהרי סוף כל סוף יימצאו אנשים מצריים שישעבדו את ישראל. אותם אנשים יכולים לטעון שה' ידע שהם אלו שישעבדו, שהרי מישהו מהכלל חייב לשעבד, ואם כן היו מוכרחים לעשות כן. על טענה זו מסיים הרמב"ם ואומר מה שביאר בסוף הפרק הקודם. יש לאדם בחירה חופשית מוחלטת. אין הדבר סותר את ידיעת ה' מכיוון שאיננו מבינים מהי.

הרחבות

• מדוע נענשו המצרים למרות שהשעבוד היה כגזרת ה'?

וְהָלֹא פְתוּבָה פְתוּרָה: וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם, הרי גזר על המצריים לעשות רע. לשיטת הרמב"ם, כל שעבוד מצרים היה בגזרת ה' המחייבת, ובכל זאת המצרים נענשו על שעבודו את ישראל מכיוון שגזרת ה' לא הייתה על אנשים מסוימים, ומי שבחר להיות מהמשעבדים את ישראל - ייענש. הרמב"ן הקשה על דברי הרמב"ם: "ולא נתכנו דבריו אצלי שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא וכה בדבר מצוה (שהרי אם זהו דבר ה', אי אפשר להעניש את מי שהזדרז לקיימו), ומה טעם בדבריו? הרמב"ן תירץ תירוץ אחר וכתב: "והטעם כמו שאמר הכתוב [זכריה א יד] וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה... וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי - שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגד עליהם או הוסיפו להרע להם..." [פירוש הרמב"ן לבראשית טו, יד].

הראב"ד בהשגותיו, כתב תירוץ נוסף: "המצרים... רשעים היו וראויים למכות ההם ואילו שמעו למשה בתחלה ושלחו את ישראל לא היו לוקים ולא טבעו בים אבל זדונו של פרעה ובזותו את הבורא יתברך לפניו שלוחו הוא גרם לו".

שאלות לדין

- האם ניתן להבין באופן חדש מהו מושג התפילה לאור דברי הרמב"ם בהלכה זו?
- כשה' העניש את המצרים, זה היה רק עונש פרטי כלפי כל מצרי יחיד שהרע לעם ישראל?

11 ומה היא זה שאמר דוד: "טוב וישר יי, על כן יזרה חטאים בדרך, ודרך ענינים במשפט טייעה וילמד ענינים דרכו" (תהילים כח, ח-ט)? זה ששילח להן נביאים, מודיעים להם דרכי יי ומחזירים אותן בתשובה. ועוד, שצנתן בהם כח ללמוד ולהבין; שפדזה זו בכל אדם: שכל זמן שהוא נמשך בדרך החקמה והצדק - מתאנה להן ורודף אותן. והוא שאמרו חכמים: בא לטהר - מסיעין אותו^א; כלומר: ימצא עצמו נעזר על הדבר^ב.

12 והלא פתוב בתורה: "ועבדום וענו אתם"^א (בראשית טו, יג), הרי גזר על המצריים לעשות רע, וכתוב: "וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ"^ב (דברים לא, טו), הרי גזר על ישראל לעבד עבודה זרה - ולמה נפרע מהן? לפי שלא גזר על איש פלוני הידוע שיהיה הוא הזונה, אלא כל אחד ואחד מאותן הזונים שעבדו עבודה זרה, אלו לא רצה לעבד לא היה עובד; ולא הודיעו הבורא אלא מנהגו שלעולם^א. הא למה זה דומה? לאומר 'העם הזה יהיה בהן צדיקים ורשעים'. לא מפני זה יאמר הרשע: כבר נגזר עליו שיהיה רשע, מפני שהודיע הקדוש ברוך הוא למשה שיהיה רשעים בישראל, פענן שנאמר: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"^ב (שם טו, יא).

13 וכן המצריים - כל אחד ואחד מאותן המצרים והמזרעים לישראל, אלו לא רצה להרע להן, הרשות בידו; שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיעו שסוף זרעו להשתעבד בארץ לא להם. וכבר אמרנו (מעיל ה, ה) שאין כח באדם לידיע האף ידע הקדוש ברוך הוא דברים שעתידין להיות.

מסיעין אותו - לא שה' מוליך אותו בתשובתו אלא שה' (באמצעות מלאכיו, שהם כוחות המציאות, שהרי "מסיעין" לשון רבים) מסיר מפני האדם את המכשולים (כגון מחלות) המונעים את תשובתו (להלן ט, א; פ"מ סנהדרין ג, א; מ"י ב, ה). ונקטו חכמים לשון מסייע, לומר לך שניקר הפעולה נעשית על ידי האדם. והבהיר רבנו: **כלומר ימצא עצמו נעזר על הדבר** (לשון מסייע בדבר שאינו מהותי: "ומסייע אינו חייב כלום" - שבת א, טז; "שהמסייע אין משגיחין עליו" - ביאת המקדש ה"ח; "ומסייע אין בו ממש" - משכב ומושב ה, ה). **פתוב בתורה** - בנבואת אברהם אבינו שאמר לו הקב"ה על עתיד צאצאיו: "דע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם [במצרים], ועבדום [המצרים] וענו אתם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי". **וכתוב** - בנבואה על עתיד העם לאחר מות משה: "וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר בא שמה בקרבן [בארץ כנען]... וחרה אפי בו ביום ההוא ועבדתיים והסתרתני פני מקם והיה לאכל ומצאהו רעות רבות וצרות". **מנהגו שלעולם** - טבעו של עולם. **כי לא יחדל אביון מקרב הארץ** - תמיד יהיו אביונים בעולם, שלא יהיו הבריות שווים בעושרם, אך אין זה מחייב שדווקא אדם מסוים יהא עני.